

Türkiye’de Modern Epistemik Cemaat

Havva DÖNMEZ*

“Bilgi güçtür.”
F. Bacon.

Bilgi, bilginin kökeni ve bilgiye ulaşma metodları üzerine yapılan çalışmalar çok eskilere dayanmasına rağmen; ‘bilim’in bizatihi kendisi üzerine eleştirel bir yaklaşım Batı’da 1950’lerden sonra başlamıştır. Batı’da diyorum; çünkü Türkiye’de Bilim Sosyolojisi olarak adlandırabileceğimiz bu çalışmalar, üzerinde kafa yorulmayan ve çalışılmaktan da kaçınılan bir alanı oluşturmaktadır. Bu yazıda bilim sosyolojisi ve Türkiye’deki bilim cemaatleri konusunda bir ilk mahiyetini taşıyan *Epistemik Cemaat* kitabı temelinde, pozitif bilim anlayışı, bu anlayışı bir “izm” olarak benimsemiş bulunan bilim cemaatleri kısaca ele alınacaktır.

Aydınlanmanın amacını, en genel hatlarıyla “(...) tarihsel, kültürel unsurlardan arındırılmış bir insan doğası oluşturmak ve bu insan doğasını (tarih üstü-dışı) kullanarak idollerden arındırılmış nesnel doğruya, hakikate ulaşmak”¹ olarak özetleyebiliriz. F. Bacon’ın “bilgi güçtür” sözüne atıfta bulunacak olursak, Bacon’ın kastettiği ‘bilgi’ de tüm inançlardan, geleneklerden bağımsız bir zihin ile elde edilen bilgidir. XIX. yüzyıl ve XX. yüzyılın ilk yarısı boyunca ancak böyle bir bilginin güç getireceği anlayışı, mutlak hükümlerini sürdürmüştür. Ülkemizde de pozitivist bilgi ve bilim anlayışı hakim konumunu halen devam ettirmektedir.

Sosyal bilimciler de Aydınlanmadan etkilenerek aynı metodolojiyi kullanmak istemişler ve uzunca bir dönem kullanmışlardır da. Sosyoloji biliminin babalarından E. Durkheim’in, “Sosyolojik olguları şeyler gibi ele alınız.” yaklaşımı da, bu amacı en açık biçimde görebileceğimiz örneklerdendir. Ancak Aydınlanma bilimsel yöntemin sosyolojisini, daha açık bir anlamla kritiğini yapmaz. Doğru arayışını, bilimsel yöntemi sorgulamamış, bir ön kabul olarak ele almıştır. Bilim sosyolojisi bu ön kabulü sorgulamakta, bilimsel yöntemin sosyolojisini yapmaktadır.²

* Fatih Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Araştırma Görevlisi .

1 Suzan Hekman, *Bilgi ve Bilim Sosyolojisi*, çev. H. Arslan ve B. Balkız, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999, s. 16.

2 A.g.e., s. 17.

Epistemik Cemaat kitabı Türkiye’de bilim sosyolojisi alanındaki ilk telif çalışmasıdır. Sosyoloji profesörü olan Hüsamettin Arslan’ın *Epistemik Cemaat* isimli kitabı; sadece önsöz ekleyerek yayınladığı doktora tezidir. Kitap, temelde *bilim* kavramının bir sıfat olarak (bilimsel) eklendiği teorilere, ideolojilere, tezlere nasıl bir meşruiyet alanı oluşturduğunu tarihsel süreci içerisinde anlatırken, Türkiye özelinde XIX. yüzyıldan buyana bilimin ve bilimin üreticisi konumunda bulunan bilim adamlarının yapılanmasını ele almıştır.

İki ana bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde, bilim sosyolojisinin ne olduğu açıklanmaya gayret edilmiştir. Bilim sosyolojisi en genel anlamıyla *bilim* üzerine bir refleksiyondur. Dolayısıyla bilimin pozitivism ile kesişmesi ve bugün bilim dediğimizde, zihinlerimizde beliren evrensel-objektif-mutlak gibi sıfatlarla çevrelenmiş bilim imajının oluşum süreci Durkheim, Weber, Comte ve Marx temelinde kısaca aktarılmaktadır. Yine ilk bölümde bilimin dil ile ilişkisi ele alınmıştır. İkinci bölümde ise yazarın “Bütün bilgi türlerinin varoluş temeli epistemik cemaattir.”³ anlayışı ile epistemik cemaatin, bilimi nasıl ürettiği ve kendisine nasıl bir sorgulanamaz alan inşa ettiği açıklanmaktadır.

H. Arslan, Türkiye’de bir epistemik bunalım yaşandığını ve bu bunalımın III. Selim ile birlikte başlayan bir “gestalt switch” (algı kalıbı değişmesi) olduğunu vurgulamaktadır.⁴ T. Kuhn’un ünlü kavramı “gestalt switch” kullanılarak tanımlanan sürecin III. Selim ile başlatılmasının temel iki nedeni; o dönemde Osmanlı İmparatorluğu ve Batı ülkelerinde başlayan karşılıklı elçilikler açma ve daha sonrasında Batı’ya, özellikle Paris ve Londra gibi merkezlere gerçekleştirilen öğrenci gönderimleridir. Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılma sürecine girdiği ve Batı’nın birçok alanda giderek güçlendiği bir döneme tekabül eden bu etkileşimi Arslan, “bir güç aygıtının önünde dize gelmek” olarak tanımlar (s. 9). Yazar, bu olguyu kitabında şu şekilde belirtmiştir:

Algı kalıbı değişimini ilk defa yaşayanlar, bir başka deyişle klasik epistemik cemaatten modern epistemik cemaate ilk geçenler, Osmanlı bürokrasisi diyebileceğimiz bir toplumsal zümrenin üyeleriydiler. Bu olgudan yola çıkarak modern Türk entelektüel hayatının bir “handikap”la birlikte doğduğunu öne sürmek mümkündür (s. 133).

Türkiye’de iki çeşit epistemik cemaat bulunduğunu öne süren Arslan; bunları klasik ve modern epistemik cemaat olarak adlandırır. Klasik epistemik cemaat, Osmanlı İmparatorluğunda var olan ve XIX. yüzyıl başlarına kadar da varlığını genel anlamda tek olarak devam ettiren, uzmanlarının ilmiye sınıfı veya ulemalardan oluştuğu, devletle direkt ilişkisi olmayan, eğitim kurumlarının (günümüz üniversitelerinin icra ettiği fonksiyonun aynısını icra etmeyen) medrese ve tekkelerden oluştuğu bir yapılanma içerisindeydi. Modern epistemik cemaat ise; hem coğrafi, hem de zihni parçalanmanın başladığı dönemde yaşanan ve Batı ile etkileşimde karşılaşılan pozitivismi tek kurtarıcı olarak gören, ekonomik anlamda devlete daha bağımlı bir yapı sergilemektedir (s.

3 Hüsamettin Arslan, *Epistemik cemaat*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1992, s. 56.

4 Barry Barnes, *Bilimsel Bilginin Sosyolojisi*, çev. Hüsamettin Arslan, 2. bs., Ankara: Vadi Yayınları, 1995, s. 10.

131-133). Türkiye’deki modern epistemik cemaatin “Bilimden başka kurtuluş yolu yoktur.” dogmasına inanan, bu dogmanın savunuculuğunu yapan bir sınıf olduğunu öne süren Arslan, onları bilimperest (scienstist), entellektüel kör olarak tanımlar.⁵

Arslan kitabında bilimsel olma iddiasında dahi olsa (yani objektif, mutlak, evrensel, genel-geçer) hiçbir akımın onu oluşturan, yayan ve devamını sağlayan bir taşıyıcılar topluluğu olmadan var olamayacağını ileri sürer. Bu taşıyıcılar topluluğunu yani epistemik cemaati Hüsamettin Arslan şu şekilde tanımlar:

Bilimsel bilgi dâhil bütün bilgi türlerinin varoluş temeli epistemik cemaattir. Eğer epistemik cemaat varlık kazanamamışsa, bilgi de varolamaz; epistemik cemaat genelde bütün bilginin, özel olarak da bilimsel bilginin sine qua non’udur (s. 57).

Bu konuda Paul Feyerabend’e atıfta bulunmak yerinde olacaktır. Ortaçağ için bilimin üreticisinin kilise ve papazlar olduğunu, papazlara duyulan güvenin, günümüzde doktorlara ve öğretmenlere gösterildiğinin altını çizen Feyerabend uzmanların da insan olduğunu, kendi alanları içinde hata yaptıklarını, belirsizlikleri örtbas ettiklerini belirtir.⁶

Arslan’ın, modern epistemik cemaatler ve yapılanmaları üzerine eğilmesinin temel nedeni, modern epistemik cemaatin kendisini, diğer epistemik cemaatler gibi bir taşıyıcılar topluluğu olarak tanımlamaması ve bu durumu kabullenmemesinden kaynaklanmaktadır. Epistemik cemaatlerin her şeyden önce birer linguistik cemaat olduğunu belirten yazar, dili düşüncenin yoğrulduğu, şekillendiği tekne olarak tanımlar (s. 28). Bir şeyin dille ilişkisi olduğunu öne sürmek; onun toplumla ilişkisi olduğunu öne sürmektir (s. 26). İster Durkheim gibi “Düşünce dile, dil ise topluma yani dünya görüşlerine bağlıdır.” densin, ister B. Lee Whorf gibi “Düşünceyi belirleyen şey toplumun yapısı değil, dilin yapısıdır.” densin; dil ile ilişki içinde olmak kaygan bir zeminde yer almaktır. Daha açıkçası sabitlenmiş bir doğa geleneğinden ziyade, değişen bir tarih içinde yer almak demektir ki bu da pozitivist bilim anlayışının mutlaklık, evrensellik gibi sıfatlarını zayıflatacaktır. Modern epistemik cemaatin linguistik bir yapılanmada olduğunun ileri sürülmesi bu yüzden oldukça önemlidir. Bilim dil ilişkisi yazar tarafından şu şekilde ifade edilir:

Bilimin dili yoktur; bilimsel cemaatin dili vardır. Bilimsel kategorilerde konuşan Doğa değildir; Doğanın sözcülüğünü üstlenmiş bulunan ve her durumda bir cemaatin üyesi olan bilim adamıdır (s. 80).

Arslan’ın modern epistemik cemaatinin bir diğer özelliği ise onun bir normlar cemaati olmasıdır. Bu normlar:

Üniversalizm: bilimin doğrularının evrenselliği

Komünalite: bilimin ürünlerinin kamuya mal olması

Özel çıkar ve ilgilerden bağımsızlık...vb (s. 77).

5 Barnes, *Bilimsel Bilginin Sosyolojisi*, s. 8.

6 Paul Feyerabend, *Özgür bir Toplumda Bilim*, çev. A. Kardam, 2. bs., İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999, s. 129.

Ancak bu normların geçerli olmadığını çok net bir şekilde gözlemleyebiliriz der Hüsâmettin Arslan. Örneğin birçok bilimsel ürün, askerî veya siyasî sebeplerle kamuya açıklanmamakta veya yüksek düzeyde bir rekabet ortamı içinde bulunan bilim adamları yeni buluşları başlangıçta hor görebilmektedir. Bu tarz çıkar çatışmalarının olmaması için Feyerabend; bilimin devletten, Ortaçağ'da Kilisenin devletten ayrıldığı gibi, ayrılması gerektiğini vurgular.

Pozitivizmin bilim tanımına ve toplumda bilime ayrılan özel yere sert ve bir o kadar da eğlenceli itirazlarda bulunan Paul Feyerabend, bilimin üstünlüğünün onun doğasından geldiği varsayımının bilimin kendisini dahi aştığını ve hemen herkes için bir iman nesnesi haline geldiğini ifade eder.⁷ Feyerabend bilimsel fikirlerin reddedilme veya kabul edilme tarzının demokratik olmadığını; bilim adamlarının yasalarını, olgularını oya sunmadıklarını belirtir. Pozitif bilim anlayışını önyargılı, güvenilmez ve dış denetime muhtaç olarak niteleyen Feyerabend "Bilimin insanların merakını önleyen dar görüşlülüğe ve bu engelleri görmeyen cehalete ihtiyacı vardır." der.⁸ Kilisenin XV. yüzyıl da yayınladığı *Malleus* isimli kitabın bugünkü fizik, kimya gibi ders kitaplarından daha üstün olduğunu; çünkü farklı görüşteki açıklamalara da yer verdiğini belirtir.⁹ Burada P. Feyerabend'den bahsetme sebebim, pozitivizme ve bilimadamlarına getirdiği eleştirilerin, anarşizm dozu yüksek ve Türkiye'de yapılabilir olmamasından kaynaklanmaktadır.

Tekrar *Epistemik Cemaat* kitabına dönecek olursak; resmi ideolojisi pozitivizm olan ülkemizde, pozitif biliminin bizatihi kendisinin eleştirel bir yaklaşımla ele alınmasının ne kadar elzem olduğu açığa çıkmaktadır. Alanda ilk olan bu çalışma, Türkiye'de yelpazenin sol ucundan bakınca aydınlarımızın ve yelpazenin sağ ucundan bakınca müneverlerimizin zihinsel yapılanmalarını ve nereye ait olduklarını tarihsel süreci içerisinde göstermektedir.

7 Feyerabend, *Özgür bir Toplumda Bilim*, s. 100.

8 A.g.e., s. 119.

9 A.g.e., s. 122-128.